

ר' יעקב ספיר (סוף)

Author(s): י. י. ריבלין

Source: *Moznaim* / ת"ש-תש"א, מאזנים, Vol. א"י, No. ד' (ב"א-ס"ב) (ת"ש-), pp. 385-399

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23822731>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים

קרב בשריון המקצה קרחי-עד,
 קרב על בהונות, פה חרש; בקאט —
 אמה קאמה יולדתה לא קראת,
 גם לא קאכיה וקאשת חיקה,
 רק מן הקזה הקאוב אז קראת
 ורק בצוית קל גוף אז שונעת,
 ובלי האפל נצעת מבט,
 ובדם הקופא בעורקים אז שונעת:
 פך-מרק! פך-מרק חמים לי הב!!
 — שפיוס קהגישתה חפצתי... וקשוא.

יוסף ויטלין

תרגם בנימין טננבוים

ר' יעקב ספיר

(סוף)

מאת י. י. ריבלין

ד

תקופה חדשה בחיי רבי יעקב ספיר מתחילה עם נסיעתו כשליח מירושלים לגולה בשנת תרי"ח. לא ברצון עזב רבי יעקב ספיר את הארץ, ולא רק משום שקשה היה עליו להפרד ממשפחתו, כי אם גם מתוך חבת ירושלים והארץ. אהבת ארץ-ישראל וירושלים בערה אז עוד בכל חומה ועוזה בלב העולם הראשונים. היו מחמירים כאלה שלא חפצו לצאת מחוץ לחומת ירושלים, וראו גם בזה משום ירידה במעלות הקדושה. ולעומת מיסדי „נחלת שבעה“ פורצי החומה, יש להציג כמה מהעולים הראשונים שלא יצאו מחוץ לחומה⁹². היו גם כאלה שכתבו בצוה לבניהם שלא יעזבו את הארץ. אחד העולים הראשונים מהונגריה רבי משה מנוואמסטא, אבי משפחת המבורגר בארץ-ישראל, כותב בצואתו: „ואת עלית על כולנה מחסדי ד' שלא הוכרחתי לצאת לחוץ-לארץ... ואני הפליא ה' בחסדו שלא הוכרחתי לצאת לחוץ-לארץ“, והוא מצוה על זה את בניו ובנותיו ובניהם אחריהם „בתורת צוה גמורה ועצומה“: „הראש והראשון אני גוזר ומצוה בכל תוקף ועוז שלא יצאו לחוצה לארץ בשום אופן וענין, אם לא לצורך חס ושלום ועל פי היתר בית דין צדק ומומחה מירושלים וגם לנכדי אני מצוה על דברי, וה' ברחמי יזונם ויפרנסם ויושיעם בתוך ירושלים“⁹³. ר' ספיר בעצמו מדגיש בהספדו על גיסו רבי משה בוימגרסן ז"ל „שלא ערב לבו לנסוע לחוץ-לארץ למרות מצבו הקשה“⁹⁴, וכן מזכיר לנו רבי בנימין זאב ספיר בהספדו על ר' יוסף יואל ריבלין ז"ל, סופר ומנהיג הכולל, בתוך יתר הדברים „שנטה שכמו לסבול בלב טוב וברוח נמוכה, ולא מלאו לבו להניד רגליו החוצה כדרך כל הארץ“⁹⁵. אהבת רבי יעקב ספיר לירושלים ולארץ בכלל היתה רבה, הוא היה גם בחולמי יסוד ישוב חקלאי, והשתתף בפועל בחברה לקנית אדמת יריחו היא „פתח-תקוה“ שהיתה

לראשונה ברעיון יושבי ירושלים⁹⁶. את אהבתו זאת לארץ הוא מביא לידי בטוי במכתבו לר' אריה ליב פרומקין ז"ל מחבר „תולדות חכמי ירושלים“, שר"י ספיר עורר אותו לחבר ספרו⁹⁷. ר"י ספיר מתמרמר במכתב זה על התיירים ובאי אה"ק „אשר רובם אחרי הכנת התשוקה בעוצם אהבה והתקדשות לבית אמם וחדר הורתם, בטרם יבואו לראות הארץ הקדושה, ויהי אך כי צעדו כפות רגליהם על אדמת הקודש, בעוד לא התרחצו רגליהם מאבק עפר אדמת, בעוד לא התנקו רגליהם מחלאת טיט ארצם, רוח אחרת ילבשו ויהיו שקוצים בעיניהם... וכמרגלי הארץ מאז ימצאו תאונים להוציא דבה על הארץ ועל יושביה גם יחד... כל עץ מאכל בעיניהם לשפים ופרי נחמד לצנינים. כל איש ישר למסוכה וטוב לחדק, גם כל חלקה טובה יכאיבו באבני מרמה להגיד גם למרחק במכתבי עמל, כי ראו און בקרבה שוד וחטם ברחובותיה“. איני יודע אם אפשר לתת בטוי נאמן יותר להרגשת אלפי „האלמים“ של „הישוב הישן“ במשך דורות, אשר היו מטרה לחצי „מבקרים“ ואף גם „ענין רע“ ל„מודיעים“ „המשכילים“ למיניהם, אשר אם לשם „המליצה“ ו„מיטב השיר“, או למען „התנשא“ ונשוא חן, עוללו בעפר קרן ירושלים ויקירה.

ואולם מצבו הקשה הכריח את ר"י ספיר להניד רגליו החוצה, ולקבל עליו משרת שד"ר ירושלים לארצות המזרח. על כתב השליחות שנמסר לידי חתמו מלבד מנהיגי האשכנזים — גם פרושים וגם חסידים — גם מנהיגי העדה הספרדית והבבלית⁹⁸. מתוך כתב שליחות זה אפשר ללמוד על היחס שהתייחסו רבני ירושלים לכל חוגיהם, לר"י ספיר. גם זאת שדוקא אותו האשכנזי הוכשר בעיניהם לנסוע בשליחות לארצות המזרח, כי היה האיש על פי חנוכו בארץ וכל היותו ותכונתו, ידיעותיו והלך נפשו מזיגה נאה מן היהדות האשכנזית והספרדית גם יחד. ואכן היה ר"י ספיר המשך נאה לשליחי ארץ-ישראל מאז ומעולם, אנשים ראשונים במעלה, שמלבד מה שאספו כספים, אצלו מרווחם על המקומות אשר אליהם נשלחו.

ענין השליחים יסודו קדום מאד, עוד מימי הבית השני, תפקיד השליחים האלה היה כפול: מצד אחד היה עליהם לאסוף כספים שפעמים היה להם אופי של מסים קבועים, בחינת חובה מצד הגולה לארץ, שנתנו ראשונה למקדש ואחרי כן לנשיא מבית הלל. לעתים היו שליחים כאלה גם ממלאים תפקיד מדיני חשוב. שליחים אלה נקראו לפנים „שליחי מגבית“, דוגמה מספקת לכך ר' עקיבא בן יוסף שהיה גם הוא שליח כזה בזמנו⁹⁹. בתקופה מאוחרת יותר לא היו מגביות כאלה אלא מעין „נדבה“ לארץ-ישראל, ואולם השליחים היו גם בדורות האחרונים, המצויינים שבחכמים ומנהיגי הדור¹⁰⁰, שהכניסו חיים חדשים, והפיחו רוח היהדות בארצות מסעיהם, ויצרו גם קשר חי ומתמיד בין „הגולה“ ובין „הארץ“, והיו מורים גם הלכה ותורה לגולה. ר' יעקב ספיר כשליח מזכיר אותנו בן ירושלים אחר, — את ר' חיים יוסף דוד אזולאי הידוע בשמו הספרותי חיד"א, שיצא בשליחות עוד כמאה שנה לפניו¹⁰¹. ר"י ספיר יצא בשליחות העדה האשכנזית למוסדות „האשכנזים פרושים על מחית נפשם ועל בנין בית הכנסת הגדולה הבנויה לתלפיות בחצר חורבת רבנו יהודה החסיד זצ"ל, ועל תלמוד תורה תשב"ר“¹⁰². ואולם כשליחים הקדמונים מצא גם הוא כר נרחב לפעולות דתיות וצבוריות בארצות מסעיו בתימן, בהודו וביחוד באוסטרליה. כך מצא למשל בכלכותה שבהודו הרבה מעשי נבלה שנעשו בענין גטין על-ידי אנשים שנטלו להם, בלי כל זכות לכך, עטרת רבנים, והכניס תקונים בדבר, אחרי שאלו להסכמת רבני ירושלים, שאמצו את רוחו ויפו את כחו לכך¹⁰³. במקומות אחרים מצא פרצות בעניני מאכלות אסורות ושחיטה, ותקן את הדבר אם בעזרת רבני ירושלים או גם בכח עצמו. בארצות שהיו מושבות של ממשלות אירופיות, קרא לעזרה את הרב הראשי של המטרופולין¹⁰⁴. פעם אחת בא גם לידי סכסוך עם הרב הראשי לאנגליה בזמן ההוא, עם ר' נתן אדלר ז"ל, בעניני גר. הוא לא חת גם בפני הגאון, שר התורה הזה, אשר בעקב רכילות מצד איש ידוע ממלבורן,

שקבלת הגרים היתה בעיניו כמונופולין שלו, רצה לבטל קבלת גר שנעשה ע"י ר' יעקב ספיר.¹⁰⁵ ואמנם מתוך מכתבי גאוני וצדיקי עולם כר' משה יהודה הרב מקוטנא ז"ל בעל „זית רענן“, שעלה בזקנותו לירושלם ורבי שמואל סאלנט, רבה של ירושלים במשך יותר מששים שנה, שהר"י ספיר מכנהו פה ושם בתואר „ידיד נפשי“, רואים אנו בעליל את הערך הרב שהעריכו אותו אלה גם כגדול בתורה ומרא דהלכה. ויזכר עוד בקשר עם זה ספרו „עדות ביהוסף“ שהוא עדה נאמנה לגדולתו בתורה. הספר הזה הוא שאלה ותשובה ששאלוהו באפריקה בענין ירושה. היורשים הם שפנו אליו בשאלה. עצם הצוהה היא בערבית, והוא מתרגמה לעברית, ומנתח אותה בהגיון ישר, בהסברה ברורה, ובא לבסוף לידי פסק הלכה.

ברכה מיוחדת לעצמה קובעת לה „אגרת תימן השניה“¹⁰⁶, שיש בה, מלבד ברור הלכה ויפוי של סגנון בדברים הנכנסים אל הלב גם ערך היסטורי, והיא גם מראה על הקשר האמיץ, קשר של אהבה וכבוד, שקשרו את ר"י ספיר עם חכמי תימן. הוא אינו נמנע מלעורר אותם, שעליהם להזהר ביחוד מתעיה, הואיל ומדינתם שטופה בכשפים ובהזיות. עצם הענין הוא, שקם אז בתימן איש, יהודה ברבי שלום מארי שוכרי אל כוחלי שמו, אחד החכמים שידעם עוד ר"י ספיר פנים אל פנים מוזמן בקורו בתימן, והכריז על עצמו, שהוא שליחו של אליהו לפני בוא הגאולה האחרונה הקרובה לבוא. ר"י ספיר מוכיח, שאין איש זה יכול להיות המשיח, על פי כל הסימנים שבהם יוכר המשיח, אף לא אליהו, משום שאלהיו לא יולד מאיש ואשה, כשם שגולד רבי יהודה זה, כידוע לכל. גם אין שום יסוד ומקור ספרותי, שלפני בוא אליהו לבשר הגאולה יקדימו איזה שליח שהוא שיבשר את בואו. מלבד ההקדמה על ערך המשיח, וברור דברים על המצב הרוחני של יהדות תימן, באים דברי טעם על מצבם הפוליטי של יהודי תימן, ועל התוצאות הקשות שהופעה כזו יכולה להביא ליהדות תימן מצד הממשלה. לבסוף באה שקלא וטריא לברר על פי ההלכה את מהות המשיח ודרך הופעתו. בסוף האגרת נלוה לה עוד מכתב מגאוני ירושלים, אשכנזים וספרדים, הנותן תוקף וסמכות לדבריו¹⁰⁷. ככה גשר ר"י ספיר גשר חי בין נדחי הגולה ובין ארץ-ישראל, ונתן לארץ-ישראל סמכות, שאלה שאפו גדולי חכמינו מימים קדמונים ועד תקופת התחיה בצפת לפני שלש מאות שנה, ועד הדורות האחרונים. ואגרת זו אמנם השפיעה השפעה רבה ושמרה על קהלות רבות בתימן לבלתי לכת אחרי המתעה¹⁰⁸.

ואולם ערכו של ר"י ספיר רב בראש וראשונה כתייר המזויין בידעות הדרושות לכך, כאדם בעל הסתכלות חדשה, ואף גם כבעל שיטה מדעית ידועה, שיטה שהיתה לו לנחלה מר' יוסף זונדל סלנט, ושמקורה יש למצוא בשיטת הגר"א. „דבר מוזר וחדש אספתי, למדתי מזה הלכה או פשט“¹⁰⁹, „ועל כן שבתי וראיתי גם בזה לקרב המציאות אל הקבלה, כאשר שמתי לי לחוק ומשפט מראשית חקירתי“¹¹⁰. „לא רק העובדות חשובות כי אם גם מהחסירות יש ללמוד“. כשהוא מוצא לפעמים מנהגים בנגוד למסורת, הוא מבקש למצוא פשר לדבר, ולא יאמר לבטל את זה או את זה¹¹¹. בהירות המטרה שהציג לפניו מפליאה ביחס למצב הגיאוגרפי והפוליטי של הארצות שהוא תר, וכן לגבי עם הארץ. אמנם, אין הוא מרבה בדברים, על עם הארץ ואולם אגב אורחא מוסר הוא לנו את המעניין באופן מיוחד, או את הנחוק לדעת לשם הענינים המעסיקים אותו. המעניין אותו הוא מצב היהודים והיהדות. אך גם בדברו על היהדות והיהודים, מבחין הוא בדיוק נמרץ בין דברי אגדה ובין האמת המציאותית. הוא מציין כל מסורת שאינה נכונה וגם אמונת שוא. מחקרו — קב ונקי. ומעט הוא אשר החקירות שבאו אחריו, שנו ממה שקבע. כל מה שהיה יכול לבדוק בעצמו, בדק בדיקה שלמה וחקר עד לתכליתו, אם גם עלה לו הדבר הרבה פעמים בעמל רב, ולפעמים גם בסכנת נפשות ממש. מבקר הוא קשה פה ושם את בנימין השני, אשר הסתפק

בשמיעה בלבד, ונתעה להאמין בדברים שאינם נכונים¹¹². ואף גם את רבי בנימין מטודילה לא נקה¹¹³

לשימת לב מיוחדת ראוי גם סגנונו המצויין, סגנון שאפשר להכיר בו כבר את ראשיתו של אותו הסגנון העברי, שהתפתח אחרי כן בארץ-ישראל, אחרי שעברו עליו כמה גלגולים בימי „הלבנון“ ו„יהודה וירושלים“ ו„חבצלת“ ושאר עתוני ארץ-ישראל, ושמצא אחרי כן את תיקונו בסגנונם של פינס ויעבץ ורייך פרומקין וראמ לונץ, ולבסוף בסגנונם של ר' יצחק יחזקאל יהודה ואחיו הפרופ' א"ש יהודה וסגנונם של ילין, מיוחס ובן-יהודה. ואם כי סגנונו של ר"י ספיר אינו נקי משגיאות¹¹⁴, הרי הן מסוג אותן השגיאות, שהחכמים הספרדים החזיקו בהן ונעשו להם כהיתר, ואף גם נחשבו כחן של סגנון — בחינת „מיטב הסגנון שבשוש“. על כל פנים, אם נשוה את סגנונו של ספיר לסגנון „משכילי“ דורו ברוסיה נעמוד משתאים לרוח החיים השופע ממנו. אין כאן כמעט גבובי מליצות ריקות ואריכות דברים שלא לצורך. הסגנון מצטיין בריאליות גמורה ובהבחנה רבה. ואם אמנם כי בשירתו הולך הוא עדיין אחרי מליצת דורו, מליצת משוררי ההשכלה מצד אחד וממשיכי השירה הספרדית מצד שני, הרי בפרוזה, נזהר הוא מכל עודף של דבור. נכונה היא עדותו שהוא מעיד על עצמו¹¹⁵: „וכל אלה הדברים דברתי בלשון הקודש (כאשר חנני ה') לשון המקרא ובקיצור נמרץ. כאשר יגוע בכברה הנעתה כל לשון עודף ויתרון כי קשה עלי האריכות, ורעיונות משל וחידיה אין עמדי. גם כי כבדה עלי ההוצאה והזמן יקר ביותר“¹¹⁶. וכל מלה ומלה שקלתי בפלס מחירה. ואם משתוקא (בלשון) בסלעים תרין, במכתב בארבע ובדפוס בשמונה, ובזמננו כי רבו המקרים בששה עשר“. ואולם יחד עם זה ישנם ב„אבן ספיר“ פרקים נפלאים, המתארים את החיים או את האישים ואפילו את המקומות, לעתים קרובות בתמונה בהירה, אשר רק חרט סופר בעל כשרון אמנותי יכול להתחרות בו. מעטים הם סופרי זמנו אשר חוננו בכשרון תאור נפלא כזה, כגון תאור מארי יוסף בן סעדיה הרב הנפח או תאור בית ששון בהדור¹¹⁷. ועל זאת יש עוד להוסיף חוט חן של ההומור דק מן הדק, אותו ההומור הידוע לנו כמציינ את חכמי ירושלים מן הדור שעבר; מזיגה היא שעלתה יפה מן ההומור האשכנזי החריף וההומור הספרדי הרך והמשעשע. כל אלה עושים את קריאת „אבן ספיר“ לקריאה נעימה ומושכת את הלב.

ה

נסיעתו הראשונה של ר"י ספיר ארכה ארבע שנים ותשעה ירחים, מי"ג תמוז תרי"ח ועד ט"ו איר תרכ"ג. במשך זמן זה עבר בארצות מצרים, ים סוף, תימן, הודו המזרחית עליונה ותחתונה ומדינות אוסטרליה.

ראשית מסעו היתה למצרים, במקום שעסק מלבד בקבוץ כספים לארץ-ישראל, גם בחקירת העדות היהודיות, החל באלכסנדריה הגדולה וכלה בפנות הנדחות ביותר, במקום שלא מצא אלא יהודים בודדים. מלבד מה ששם לב לתאר את המצב החמרי והרוחני של הקהלות שבהן עבר, חקר גם לראשיתן של העדות האלה, לדברי ימיהן ועתיקותיהן, באופן שאין לחקירתו ערך לזמנו בלבד, שלגביה הנהו ברה"סמכא הנאמן ביותר, כי אם גם לחקר תולדות ישראל וספרותו בכלל. הוא כבר הקדיש אז שימת לב מיוחדת לאוצרות שבכתב האצורים בספריות העדות השונות. ולא שיר ספרדי יחיד בודד נשאר לנו למשמרת בזכות רשימותיו. במצרים עסק גם בחקירת מקומות מצרים ועריה הנזכרים בתנ"ך ובספרות העברית המאוחרת. כאן החל בבדיקת „הכתרים“, הן העתקות ספרי התנ"ך וספרי התורה העתיקים, שערכם לא יסולא בפז כמה שנוגע לחקירת המסורה, שלה הקדיש חקירות מיוחדות אחרי שובו ממסעיו¹¹⁸.

באותו הזמן עצמו גלה הוא ראשון את מציאות היהודים בכוש, הם הפלשים, ופרסם על אודותם מאמר מיוחד בהלבנון שנת תרכ"ג, מאמר שנעתק אז בעתון גרמני, וע"ז נתעוררו רבים מגדולי ישראל וביחוד ר' עזריאל הילדסהימר ז"ל וחברתו, "כי"ח" לבוא לעזרת היהודים האלה¹¹⁹. על אודות יהודים אלה הוא מדבר בפרוטרוט במאמר אחר¹²⁰, הוא מספר שמיסיונרים פרשו רשתם עליהם. הוא מבאר על שום מה אין הוא יכול ללכת אליהם, ומציע לשם זה את החכם יוסף הלוי מפריז, ובמאמר שלישי¹²¹, הוא מדבר שוב על אודות היהודים בכוש, והוא מזכיר על התעוררות יוסף הלוי לחקור את ענין יהודי כוש, אחרי שהודיע הוא — ספיר — על אודותם בהלבנון שנה ראשונה, גליון י'.

ואולם כל החקירות האלה במצרים וסביבותיה לאורך ים סוף, אינן אלא מעין נסיון לעומת חקירותיו בפנים תימן. הוא היה חוקרם הרציני הראשון של יהודי תימן. נסיעתו לתימן באה בדרך מקרה. בתחלה חשב לנסוע ממצרים לעדן ולהפליג משם להודו, במקום שנמצאו עדות עשירות, והיתה לו התקוה לעשות את שליחתו ולאסוף כספים, ואולם במקרה לא מצא מהר אניה נוסעת להודו, ונתעכב בעדן ובינתים גם אול כספו. ולפי עדות עצמו: „הביא-המחסור הזה להתנודד בארץ התימן, אחרי אשר לא היו לו די הוצאות הדרך במישור להודו מטרת נסיעתו“¹²². התלאות אשר מצאוהו עוד בהיותו בארץ החוף הערבית, לא די שלא הטילו אימה עליו, כי אם, להיפך, גרו את התענינותו של התייר, שכנראה לא נרתע בפני הרפתקאות והיו גם חביבות עליו. נמשך לארץ ערב הפנימית הלוחה מסתורים מאז ומעולם, נוסף לזה תלו היהודים תקוות משיחיות בארץ תימן, שלפי האגדה עתיד המשיח להופיע משם. חפשו שם גם את יהודי כיבר, שנהפכו ברבות הימים באגדה היהודית ל בני רכב הנזכרים בירמיהו, וכן את עשרת השבטים ו„בני משה“ שעלו על במת האגדה ביחוד מימי אלדד הדני, ואשר קוו שבשעת התגברות הגלות יעלו להציל את היהודים מידי לוחציהם¹²³. ואולם ר"י ספיר היה בעל תכונה רציונלית, מכדי ללכת אחרי הזיות מעין אלה¹²⁴. את כל נסיעתו ליוון רוח ההגיון והמחשבה הבהירה, שגם חוקר המזרח בכלל העוסק בתימן הערבית ימצא בדבריו חפץ. מתכוין הוא להביא תועלת גם לחוקר ההיסטוריה הערבית והארכיולוג¹²⁵. מטרתו היתה כעדות עצמו „ראשית ותכלית ספור“ עניני היהודים, „במקומות שעברתי עליהם כפי שדרשתי וחקרתי, והתבוננתי היטב על מהותם איכותם וכמותם, אי מזה באו וגלגולי סבותיהם ומקריהם, ואת אשר נודעתי מזה בעליל או מהאגדה וספור בהתחקות על שרשיהם אותם זכרתי ורשמתי; אם ראיתי דבר חדש או מוזר אספתי, ולפעמים למדתי מזה הלכה או פשט או הבנה לזכרון חקתי. ואחריהם אם הביאני הענין זכרתי בדרך קצרה מאד גם מטבע המדינות ודרכי הגויים אשר היהודים יושבים בקרבם, כי גם מזה יוצא לפעמים איזה תועלת לדורשי רשומות או לחוקרי קדמוניות“¹²⁶. בקורות מסעו הוא, במאורעותיו לא טפל כי אם בדרך אגב אם לזכור חסדי ה' וצדקתו עם יעקב, או להכיר ולהוקיר טובת אנשי חסד כאשר נצטוינו¹²⁷. גם לא נהג „כחכמים אחרים אשר בקרו לפניו או אחריו בארצות שונות, שבכרו לפרסם את דרשותיהם שדרשו במקומות מסעיהם, כי אם פרסם מה שלמד וראה“¹²⁸. ואמנם התועלת שהביא לחקירת המזרח רבה מאד. החוקרים הנוצרים האירופיים שבקרו בארץ נשארו זרים לה, ויושביה הביטו עליהם בעין חשד כעל זרים, באופן שלא יוכלו לחזור אל תוך תוכי הענינים באותה מדה שהוכשר לה הנוסע היהודי הירושלמי, לא רק מפאת ידיעותיו הרחבות בספרות היהדות והכרתו את המזרח מבשרו ומרוחו, בהיותו תושב המזרח משחר ילדותו, ויודע את השפה הערבית לא רק מפי כתבה, כי אם גם מן החיים עצמם¹²⁹. הקשר החי הזה גרם לו לרכוש אהבה ואמון מצד תושבי הארץ היהודים, שעזרו לו הרבה לחדור לתוך הענינים.

רבים הם פסוקי התנ"ך ופתגמי התלמוד שהפיץ עליהם ר"י ספיר אורה מתוך מה שראה בחיי המזרח הערבי, רבות הן ה"הארות" שהאיר לחוקר המזרח. אך יסוד ועיקר הספר הוא חקירת יהדות תימן. זכה ר"י ספיר, והיה הראשון שגלה לנו את יהדות תימן נפלאה זו בכל שיעור קומתה וצביונה. עשרים וחמשת הפרקים מפרק כ' ועד פרק מ"ד של החלק הראשון ל"אבן ספיר" מגוללים לפנינו תמונה בהירה וחדה מן השבט היהודי שנשמר בטהרתו השמית, יתר על כל שבטי ישראל כולם. אחרי תתו בקצור נמרץ ידיעות על קדמוניות היהודים בתימן והעתים אשר עברו עליהם¹³⁰, מעביר הוא לפנינו בתמונות חיות את הבית בתוך תוכו, ואת השוק, את הסוחר בבית מסחרו, את בעל המלאכה בבית מלאכתו, את מלמד התינוקות וחניכיו ואת "בית המדרש" ואת החכם "המארי". והתמונה רצופה הערות פרטיות שיש ללמוד מהן על הכלל כולו, הערות "ליריות" "דידקטיות". דוגמא נאה היא חיי החכם התימני המארי יוסף בן סעדיה המתפרנס מיגיע כפיו ואינו בוש ממלאכתו. מקנא בו ר"י ספיר, ומטיף מוסר לחכמים העושים תורתם קרדום לחפור בו¹³¹. והתמונה עצמה נפלאה: לפנינו חכם גדול בנגלה ובנסתר, שוחט דיין ודרשן, רופא ואסטרוולוג, בקי בספרות הערבית במדה שהוא בקי בספרות העברית, נכבד גם בעיני הפקידים ומשרתי המלך, אך בכל אלה הוא עוסק שלא על מנת לקבל פרס. הוא מתפרנס ממלאכתו מלאכת הנפחים, וכשאינו מוצא לו עוזרים, עוזרות על ידו בעבודתו שתיים משלש נשיו. האחת נופחת באש במפוח, בשעה שהיא מחזיקה ילדה על זרועה. השניה מביאה פחמים, והוא מארי יוסף בן סעדיה בעצמו מכה בפטיש על הסדן. לבושו אינו שונה מלבוש יתר תושבי הארץ, עד שהיה יכול להחשב בעיני מי שאינו מכירו לאכזר או לרועה. ואולם אין מלאכתו פוגמת בכבודו ובמעלתו. כשר"י ספיר רוצה לעזור לו במלאכתו אומר לו המארי בלעג: "אם אדוני החכם שמעני, הניחה את שליחותך והשתכר אצלי לפועל", ר"י ספיר עונה מכאב לב ומשבר רוח: "אשריך, מארי יוסף, שפחמי אתה, ואוי למתנהגים בברבנות. לו רציתי לעשות כמוך, כי עתה לא גליתי ממקומי בטלטלת גבר ולעזוב אם על בנים נוטשה"¹³². תמונת חיים כזאת היא גם תאור חצרו של השר דוד ששון, אורח חייו והליכותיו¹³³.

תורה שלמה הננו מוצאים בספרו על אודות המנהגים, התפלות, קריאת התורה ועל אודות בתי הכנסת וסדריהם בכלל, בדבר הדרשות התופסות מקום חשוב. כמו כן הוא נותן לנו פרטים מענינים על דבר חנוך הילדים בתימן, על דבר חומר הלמוד ושיטת הלמוד¹³⁴. לדוגמה: הוא מספר כיצד מלמדים את הילדים בתימן את הנגינות של קריאת התורה על פי סימנים ביד ותנועות האצבעות, ממש כמעשה המנצח על מקהלת מנגנים ושרים, דבר, שר"י ספיר מוכיח, שמקורו נמצא כבר בתלמוד, ושלפי פירוש רש"י הוא מנהג ארץ-ישראל. בדברו על בית הכנסת, על "ברית המילה" ו"החתונה", יש לו הזדמנות לרשום גם שירים שונים, משירת תימן. שרק בזמן האחרון אחרי הופעת הקובץ היפה של א"צ אידלסון ז"ל ונ. טורציגר, הננו יכולים להעריכה כנכון ערכה, ולהעמידה בשורה אחת עם מבחר שירי ספרד וארץ-ישראל מתקופתם של ר' ישראל גרירה ור' שלמה אלקבץ¹³⁵. הזדמנות מיוחדת לתאר את הליכות היהודים ותמונות חיות מחיי המשפחה, נתנו לו גם החגים. ערך מיוחד לדקדוק העברי בזמנו היה בהרצאת דבריו על אודות מבטאם העברי של יהודי תימן. ואם אמנם קמו בימינו אלה חוקרים אחרונים גם במקצוע זה, ובדקו אותו באמצעים מדעיים יותר, הנה היה הוא המעורר הראשון לדבר. הוא מוצא שמבטא יהודי תימן שונה גם מהמבטא האשכנזי וגם מהמבטא הספרדי; ולדעתו הוא הטוב ביותר והנכון ביותר, בהיותו המקורי וגם יש בו הבחנת הגות לכל האותיות שבאלף בית שלנו, וגם לכל בגיד כפ"ת הדגושים קל והבלתי דגושים. גם יש להביא בחשבון

שיהודי תימן גרים בסביבה, שהשפה הערבית אחות העברית נשארה חיה במשך כל הדורות ללא הפסק. היהודים לא נדדו מן הארץ הזאת מזמן גלותם, לפי דעתו, כמסורת התימנים, מאחרי חורבן הבית הראשון; מה שאפשר לראות מתוך מנהגיהם, שיסודם בימי הבית הראשון. ילדיהם לומדים מראשית ילדותם את המבטא הנכון לפי הדקדוק לרבות את הנגינות¹³⁶. עד אשר תדמה בפיהם כשפת אם, "על כן טעם הלשון במ ורוח השפה לא נמר"¹³⁷. גם שמושי שפה שונים משלנו הוא מביא, לדוגמא: התימנים אשר יזכירו איש חי יוסיפו "עליו השלום" במקום שאנו משתמשים ב"נרו יאיר" או ה"י". למת הם משתמשים במושג ז"ל (זכרוננו לברכה) או "זכרתו לתחיה". ענין זה חשוב גם לקביעת הדורות כי במצאנו שפלוני מזכיר את פלוני בתוספת "עליו השלום", אין להסיק מזה, שהנזכר כבר מת באותו הזמן, כי אם דוקא להיפך. הוא מעיר גם על זה, שמספר השנים של התימנים הוא לשטרות, ושהם משתמשים גם בו בגטין, ולא לפי חשבון בריאת העולם, ממש כמו שהיה הדבר נהוג גם בימי התלמוד והגאונים¹³⁸. במסעו זה גלה ר"י ספיר גם כתבי יד שונים. יזכר שאת המדרש התימני הנפלא הנדפס כעת בשם "מדרש הגדול" גלה הוא לראשונה, וציין את ערכו כזאת: "כתב יד בשם 'מדרש הגדול' על כל התורה, והוא מחזיק פי שנים ממדרש רבה שבידינו, ואינו לפי דרכו. לשונו צח ונקי כלשון המשנה. בראש כל פרשה מליצה בשיר חרוזי, הנסמך על פסוק אשר עליו ירה פנת הדרוש, ועל כל פסוק כמה פשטים ודרשות ורמזים בלשון דבר אחר, וגם פסקי הלכות ודינים". במקומות אחדים מצא ר"י ספיר את השם "ישעיה" בראשי החרוזים¹³⁹. מלבד הספר החשוב הזה מצא עוד ספרים שונים בדקדוק ובמסורת ובהלכה¹⁴⁰.

גם בחלק השני של "אבן ספיר" ממשיך ר"י ספיר לספר ולתאר כדרכו. הפרקים על "עדן" מכילים גם הם חקירות היסטוריות ביחוד על מצבות עתיקות¹⁴¹. פרק זה יכול להחשב על פי תכנון כהמשך לחלק הראשון. כנגד זה מכילים פרקי הנסיעה להודו, שאליה הגיע בשנת תר"ך בעיקר, תאורים של התייר המתאר את חיי ההווה של היהודים, לפי מה שמצא אותם בעת תיורו. יוצאים מן הכלל הזה הם הפרקים על "בניישראל". בפרקים אלה¹⁴² הוא מביא מלבד מנהגי היהודים וחיייהם גם פרטים על דבר ספרותם, ורושם את שיריהם שהם שרים בשמחות שונות של מצוה. חלק זה טבוע לרוב בחותמו של יומן וצורת מכתבים שהוא שולח לירושלים, אם גם שאף כאן מבקש הוא לו במנהגים השונים סמוכים והקשים בתורת ישראל¹⁴³. תכונה נקיה של ספרות תיירים לפרקים על אוסטרליה ועל ניר זילנד, במקום שלא מצא המחבר בקעה להתגדר בה בחקירות.

את החלק השני הקדיש לרבי מתתיהו שטראשון ואשתו חנה בוילנא, אשר בביתם התאכסן בנסיעתו לרוסיה בשנת תרל"ב. אז נשברה רגלו, והם טפלו בו במשך שבעים וחמשה ימים¹⁴⁴. מסורת ירושלמית מספרת, שאז נפגש עם אברהם מאפו, ואמר לו בדרך הלצה: "כששנינו נפטר לבית עולמנו, ויבואו תיירים לבקר את קברותינו יראו על קברך ויאמרו: 'כאן קבור, עיט צבוע' (על שם ספרו של מאפו) ועל קברי יאמרו: 'פה טמון, אבן־ספיר'".*

ז

בפסח שני שנת תרכ"ג, אחרי נסיעה של שש שנים בערך, חזר רבי יעקב ספיר בשלום אל "שער ציון", אשר בחומת ירושלים, ותפלה על שפתיו: "ירושלים עיר הקודש, חיי רוחי וחיי בשרי, כך אהגה תמיד, ואת שעשועי ותענוגותי ימותי ולילותי, אספני נא אתך, והניחני עמך להחסות בצל חומותיך לאורך ימים"¹⁴⁵.

עם שובו התחיל לסדר את ספרו "אבן ספיר" ואת כל החומר הספרותי שרשם * בשנת תרל"ב לא היה עוד מאפי בחיים (המערב).

לו בדרך. בראש מאמר בצורת מכתב אל הלבנון בשם „ישוב תוספות“ ששלח מירושלים בסיון תרכ"ד¹⁴⁶, הוא אומר: „בימים אלה השלמתי ב"ה אל נכון ספרי „אבן ספיר“ ושלחתי אל הרב „המגיד“¹⁴⁷ להדפיסו לחברת מקיצי נרדמים יצ"ו, וברוך החונן חכם יה"ש אשר נתן חן ספר זה (מלאכה ולא חכמה) לכל קוראיו וקבלוהו באהבה וברצון להוציאו לאור ולהפיצו בישראל בקרב ימים יחי' ויודע אי"ה“. במאמרו „בית עדן“¹⁴⁸ הוא מזכיר שחלק א' הולך ונדפס.

ואמנם אחרי צאת החלק הראשון של אבן ספיר לאור ב„ליק“ בשנת 1866 בהוצאת מקיצי נרדמים נתקבל בכבוד רב. גרץ מקדם את הופעת החלק הזה בשמחת אמת ובברכה לחברת מקיצי נרדמים, „אף על פי שזה הוא ספר של בן זמננו“, ומצפה להופעת חלק ב'. הוא מעיר, שאם גם אין לו — למחבר — הכנה מדעית, הרי יש לו שכל בריא וכשרון חוקר מצלח¹⁴⁹. גם ארנסט רנן שלח לו מכתב הערצה בעברית¹⁵⁰. וזה נסחו: „הנה הספר אשר אמרת להביאו אלי יקר מאד, ולא יסולה בכתם אופיר בשוהם יקר וספיר, וכל אשר ספר בחדרי תימן, אמנם כי רחוק מפנינים מכרו, וזה דבר אשר יאמר: ראה זה חדש הוא וה' שומר ארחות ישראל. שלום עליך ועל כל ביתך. אני כתבתי בידי ארנסט רנן בפאריז העיר הגדולה היום כ"ח בירח אוקטובר בשנת 1866“. גם „הכרמל“¹⁵¹ לרש"י פין אומר: „ולא בא ספר מסעות כמוהו בספרי ישראל“, ועל המחבר הוא אומר: „איש ישכיל יודע בתהלוכות עולם“, „למד דרכי היהודים המדיני, המדעי והמוסרי“, „שם עיניו על מנהגי העמים“, „נוסף על זה (יש בספרו) מחקרים עיוניים“, „וגם סגנון לשונו ראוי לשבח“, „כי המחבר הזה קרא הרבה בספרים שונים וסגל לו מליצות גם יפות לפעמים ובטויים מתאימים אל הנושאים, ואינו חסר כי אם ידיעת כללי הדקדוק או ההרגל לבלי לחטוא ליסודות החכמה הזאת הידועים לכל מורגל בהם“¹⁵². על ההתענינות שעורר הספר בזמנו, הנו שומעים גם בתשובה לבקורת שענה ר"י ספיר¹⁵³. בתוך יתר הדברים הוא אומר: „זה שנה תמימה נתפשט הספר בכל המדינות ונכתב בכל מ"ע לבני בכל הלשונו, וכולם העתיקו ממנו מלים רבים“, גם ב„הלבנון“ — פריז תרכ"ה—תרכ"ו¹⁵⁴ נאמר: „הרב החכם מוה' יעקב ספיר הנז' הנהו פה ירחים אחדים, וה' נתן חנו בעיני כל הרבנים והחכמים המפורסמים אשר פה פאריס מסיפורו על הספר „אבן ספיר“ אשר אתו בכתובים¹⁵⁵, רבים וכן שלמים ברכו עליו ברכות הנהנין. כן התנדבו להיות בתומכי ידו להדפיס ספר המסע הנו, כי „עוד לא בא כבושם הזה בכל ספרי המסעות, יתן ה' אשר יהיה לאל ידו להוציא ספרו לאור, ויבנה ממנו בית יעקב“¹⁵⁶. כי כעוצם חכמתו ותבונתו עוצם מחסורו מבית ומחוץ“. חכמים וסופרים שונים כתבו גם הערות לספר, ביניהם: „לבנת הספיר“ מאת יצחק רוטנברג¹⁵⁷; „תקונים לאבן ספיר“ מאת דוד אפנהיים¹⁵⁸. שטראשון שעל דבר יחסו לר"י ספיר כבר דברנו לעיל, הערות שנמסרו ל„הלבנון“ על ידי „חי עולמים“ מאת ראובן אביבי איש וילנא¹⁵⁹; באו גם הערות שונות מאת ר' מתתיהו ר"י ספיר בעצמו¹⁶⁰. גם ב„כרמל“ התוכח אתו ירחמיאל הלוי קלאצקי בענין נוסח התפלה „חי העולמים“¹⁶¹, גם ח"י גורלאנד התוכח אתו בענין בך אשר אם היה קראי או רבני¹⁶², שלדעתו של ר"י ספיר — גם בנגוד לדעת גרץ — היו שני בני אשר ר' אהרן ור' משה ושניהם היו רבנים¹⁶³.

כמובן לא חסרה גם „בקורת“, כמו שהזכרנו כבר גם לעיל. ואולם הבקורת היתה ביסודה מופנה לענינים צדדיים, פילולוגיים וכדומה, ענינים שבהם נגע ר"י ספיר בספרו אגב אורחא. לעצם הענין — לעיקר חקירת היהודים בארצות מסעיו, לא ראה בקורת, לא היה מי שהוא שהיה יכול לבקר. אך כדרך המבקרים, אם לשם מליצה נאה בעיניהם, ואם מתוך קנאה ורוע לב, פגעו בנוסע המופלא אשר סכן את נפשו והעלה פנינים ממצולות מרחקים.

המעניין הוא, כי בראש רודפיו עמד דוקא המוציא לאור את ספרו „אבן ספיר“, הוא עורך „המגיד“ ועתוננו, אשר בקשו להוריד את ר"י ספיר עד עפר. כנראה שהיטוד לכל זה היה סכסוך כספי קשה, שהיה בין ספיר ובין המוציא ספרו לאור. ר' יעקב ספיר קוה להבנות מן הספר, כמו שראינו לעיל, ואולם תקותו נכונה, ובין כך ובין כך נהפך לו „המגיד“ לרועץ. הגיע הדבר עד לידי כך, שבאחת ההערכות של הספר הזכיר „המגיד“ המו"ל לשבח את שם הספר ואת הוצאת „מקיצי נרדמים“, ולא את שם המחבר, „ותוך כדי דבור חזר וספר בגנות המחבר“¹⁶⁴. לפי הודעת ר"י ספיר „אסור להם (ל„המגיד“ וסוכניו) למכור רק לחברים של החברה ברשימה תרכ"ה–תרכ"ו, ואסור היה לו להדפיס יותר מהמספר הנצרך לחברים, כתנאי חתום עם אלברט כהן בפריז“¹⁶⁵. במאמר זה הוא מודיע, שהספר נמצא למכירה רק בידו וביד בריל עורך „הלבנון“, ואפשר להשיגו גם במערכת „הכרמל“, בנגוד למה שהמבקר ב„המגיד“ הודיע שיש להשיגו רק אצל „מקיצי נרדמים“. ר"י ספיר מתמרמר על „המגיד“ אשר בסגנונו „אכל את יגיעי וכבודי מעלי הפשט, אשר קרני בדרך והציגני לשיחה ולשנינה בפי קוראיו לא יוסל“ (יוסלח) לו. „המגיד“ הרחיק ללכת עד כדי כך, שלפי דברי ר"י ספיר במאמרו „נותן טעם“¹⁶⁶, לא רצה להדפיס תשובה לבקורת עליו „מפני הדו"ד שיש לי עליו אודות ספרי „אבן ספיר“. במאמר זה „נותן טעם“ שבא בהרבה המשכים, הוא עונה לכל מבקריו¹⁶⁷, מתנצל על שגיאות הדפוס הרבות, שבאו משום שלא היה במקום ההדפסה. הוא מאשים בהן את המו"ל, אחרי אשר הוא שלח כתב יד, „בכתובת ידו מווקע שבעתיים“. הוא גם מתמרמר על זלזלם בו בבקורת¹⁶⁸.

הגנה ארוכה על ר"י ספיר באה¹⁶⁹ מאת מ"ב חיים הלוי במכתב ממינסק, המספר „שגדולי ונכבדי עירנו כבדוהו (את הרי"ס) בכבוד חכמים וראו שכספר כן האיש אבן ספיר“. הגאון מהורי"ז רפפורט אמר: „אין אנחנו ועמנו יודעים להכיר ולהוקיר ערך האיש הנעלה הדגול מרבבה הרי"ס ספיר הזה“. הוא קם נגד חרפת „המגיד“ ומתמרמר עליו „על אשר פעם הלל ופעם חלל“, והוא מעיר על העול והחמס שעשה לו המגיד בספרו „אבן ספיר“, „וכן נודע לנו על נכון הסבה אשר „המגיד“ קרא אחרי מלא רועיו וכלביו“. וכבר קנאו רבים מנכבדי עירנו קנאת האיש המכובד הזה וכתבו במכתב העתי „הכרמל“ ו„המליץ“ נגד „המגיד“, וגם אל „המגיד“ עצמו הודיעו, כי חטאתו רבה מאד“. „המגיד“ שראה סימן ברכה בראשון, כלומר בחלק הראשון של אבן ספיר. ואמנם החלק השני לא יצא עוד בהוצאת „מקיצי נרדמים“ כי אם בדפוס והוצאת חתנו של ר"י ספיר, בדפוס ר"י בריל עורך „הלבנון“ במגנצא בשנת 1874. שמונה שנים אחרי שהופיע החלק הראשון.

ז

נסיעה שניה נסע הרי"ס לארצות אירופה. בסוף שנת תרכ"ה בכ"ה אלול נסע לפריז בשליחות בית החולים „בקור-חולים“. בזמן ההוא לא היה עוד הוא סופר החברה, כי אם ר' אברהם בר' אורי שבתי הדיין חתן ר' ראובן הכהן¹⁷⁰. בנסיעתו זו שארכה יותר משנתיים, הננו מוצאים אותו לא רק בצרפת, כי אם גם בערי רוסיה וגרמניה, שעבר בהן לטובת „בקור חולים“. מכל המקומות כמעט שלח מכתבים גם ל„הלבנון“. במסעו זה בקר בפוזנ¹⁷¹, במינסק¹⁷², בפטרסבורג¹⁷³, בקובנה¹⁷⁴, מלבד זה נסע פעם שלישית לרוסיה בשנת תרל"ג לטובת אותו „בקור חולים“, שהיה אז אחד מחברי הנהלתו¹⁷⁵ ואז התאכסן בבית ר' מתתיהו שטראשון, כאשר הזכרנו לעיל.

אחרי נסיעותיו אלו השתקע שוב בירושלים, ולפי דברי ר' אשר ליב ז"ל מאניקסט בעל „חלקת מחוקק“, היה לו לר' יעקב ספיר חלק שלישי של אבן ספיר, וגם החל

להדפיסו „ועודו בכתובים“¹⁷⁶, ואולם עד היום לא נמצא בכתביו, וכנראה אבד¹⁷⁷. ר' אריה ליב מאניקסט הנ"ל מוסר עוד רשימה של ספריו „אגרת הפרידה לרבני איטליה“, „אלדד ומידד“, „מים חיים“. יש להוסיף עוד על זה את „ספר הודאת בעל דין“ מאת דון יוסף נשיא, כתב יד ישן הנמצא בבית הברון גינזבורג בפריז, ויצא לאור בפרנקפורט דמיין תרכ"ו. וכן יש הקדמה מהר"י ספיר ל„מדרש חמדת הימים“ לתורה מרבי סאלם שיבזי¹⁷⁸. בראש הספר כתב תולדה מפורטת של ר' סאלם שיבזי, ופרסם ממנו שיר לדוגמא, בהודיעו שאסף שלשים משירי הר"ש שיבזי. וככה היה ר"י ספיר כמעט המגלה הראשון של איש פלאים זה מתימן.

את שארית ימיו בלה ר"י ספיר ב„חורבת ר' יהודה החסיד“ בחברת ידידיו מנעוריו ובעיקר בחברת ידיד נפשו הגאון ר' שמואל סלאנט¹⁷⁹. בתמוז שנת תרמ"ה חלה. הרופא אמר לו שמחלתו קלה, ואולם לפי מה שמספרים בני משפחתו, ידע כי קצו קרב ואף גם ידע את יום מותו. ואכן אחרי ימים מספר נפטר לבית עולמו, והוא אז רק בן ששים ושלש שנים. על מצבתו הצנועה שעל קברו בהר הזיתים, הנמצא ליד קבר אשתו, „החכמה והצנועה יראת ה'“, שנפטרה שלש שנים אחרי חקוק: „פ"נ הרב ר' יעקב בהרב ר' נתן הלוי ספיר. נלב"ע יום ג' י' תמוז ה'תרמ"ה תנצב"ה“¹⁸⁰.

1. יש לשים אל לב שאת אביו אין הוא מכנה אף פעם בשם „ספיר“, כי אם „הלוי“, מסרו לי בשם אחד נכדי ר"י ספיר ז"ל שמסורת בידו שהעריכים נתנו לו שם זה (سفير) „נוסע“, „תייר“, ואולם אין זו אלא אגדה, שהרי בשנת תרי"ט חתם כבר בשם ספיר, בעוד שנסיעתו הראשונה חלה בשנת תרי"ח. גם בכתובת אשתו, שראיתי ביד נכדו מר אברהם יעקב ברבי בנימין זאב ספיר, נזכר בשם זה גם אחרי שם אביו. 2. ערך ספיר ב. Yewish Encykl. 3. חלקת מחוקק לרבי אריה ליב בריסק חוברת ז' ע"ב. 4. אבן ספיר ראש חלק א'. 5. רק יחיד בודד מתלמידי הגר"א עלה לירושלים וקבע בה ישיבתו עוד בשנת תקע"ו, הוא רבי הלל ברבי בנימין ריבלין ז"ל, שהיה המורה צדק הראשון לאשכנזים בירושלים. ואולם גם בנו רבי אליהו ריבלין שעלה אתו נשאר עוד בצפת עד שנת תקצ"ג. רבי ישראל משקלוב היה עולה לירושלים מזמן לזמן ושב לצפת. 6. הכונה לרבי ישראל משקלוב הנזכר לעיל. 7. אבן ספיר ח"א דף א' וכו'. 8. מסר לי נכדו מר אברהם גודל שרגילה היתה מימרא בפיו: „אין לך דבר העומד בפני הרצון“. ומימרא זו היתה רשומה מתחת לתמונתו שממנה נעתקה ל„תמונות חכמי ישראל“, בהשמטת הפתגם שהיה רשום תחת התמונה המקורית. 9. ירושלים לונץ כרך י"ג עמ' 235. אבן ספיר ח"א שם. 10. כך הוא מכונה במצבת בתו, אשת ר"י ספיר, „חלקת מחוקק“ חוברת ז' דף מ"ו ע"ב. 11. שם. 12. הוא נזכר גם בשם רבי זלמן כץ, ר' זלמן הכהן ורבי זלמן מוילנא, כי אם אמנם נולד בטיקטין התחנך בוילנא. לפי דברי נכדו מר אברהם גודל, נשא רבי יעקב ספיר את בתו בהיותו עוה"ב בחיים בירושלים, ונקבר גם בירושלים בחלקת הספרדים בשורה הראשונה על יד הדרך. רבי שלמה זלמן כהן ראוי אף הוא לחקירה מיוחדת, כאחד העולים מהפרושים עוד לפני תנועת העליה של תלמידי הגר"א. לפי דברי נכדו היה הוא המעורר את תלמידי הגר"א אחרי שובו בפעם הראשונה מן הארץ, לבוא לארץ, אף עשה חוזה עם וואלי בירות לתת לעולים יהודים להכנס לארץ ולהיות אחראי להם ולרכושם, תמורת עשרה אחוזים מה„כיסים“ שהיו מגיעים מכסף החלוקה לאשכנזים בארץ. 13. „תולדות חכמי ירושלים“ לפרומקין—ריבלין ח"ג עמ' 148. 14. שם עמוד 158. ובענין הבאת כספים מקושטא ראה פרטים בספר „שלשה עולמות“ לר' חיים המבורגר חלק א' עמוד נ"ח. 15. בגני ירושלים לר"פ גרייבסקי חוב' י"ז עמ' כ"א. 16. תולדות חכמי ירושלים חלק ג', 177 ו„ירושלים“ ללונץ כרך י"ג, 256. המכתב והשירים הם חבורי אד"ם הכהן ונדפסו ב„שירי שפת קודש“ חלק א'. ראה גם „תולדות חכמי ירושלים“ ח"ג עמ' 220. 17. אבן ספיר חלק א' דף א' עמוד ב'. כנויו של ר"י ספיר בירושלים היה על שמה

יעקב אלקעס. 18. ראה הספדו של ר"י ספיר על גיסו ר"מ בוימגרסן שנעתק ב"זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"ז—י"ח עמ' 33. 19. "ירושלים" ללודויג אוגוסט פרנקל (התרגום העברי), ע' 162; "תולדות חכמי ירושלים" ח"ג, 261. 20. כדוגמת רבי משה מנוואמסטא. פרטים מעניינים על עלית תלמידי ה"חתם סופר" ראה ב"שלשה עולמות" לר"ח המבורגר, 7 וכו'. 21. "ירושלימה", 162. 22. נדפס ב"לבנון" ונעתק ב"זכרון לחובבים הראשונים" לר"פ גרייבסקי חוברת י"ז—י"ח, 33. 23. "תולדות חכמי ירושלים" ח"ג, 269. "זכרון לחובבים הראשונים" חוב' ב' 19. 24. "זכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"ז—י"ח, 33. 25. "חלקת מחוקק" חוב' ז', עמוד ב'. 26. "בנות ציון וירושלים לר"פ גרייבסקי" חוב' א', 1. 27. חלקת מחוקק חוברת ז', עמוד ב'. 28. לוח ארץ-ישראל ללונץ שנת תרע"א. 29. "זכרון לחובבים הראשונים" לר"פ גרייבסקי חוב' ז', 4. כתבי רי"מ פינס חלק ג', עמ' ס"ג. 30. "הלבנון" תרכ"ו, עמ' 18, 35, 54 ועוד. 31. ר"ח המבורגר "שלשה עולמות" ח"א, ס"ג. 32. "זכרון לחובבים הראשונים" חוב' ה', עמ' 8. 33. "שלשה עולמות" ח"א, ס"ג. 34. "תקנות החזקה ירושלים" לר"א ריבלין; ספר היובל לר"י פרימן, ברלין תרצ"ח. 35. "מגנוי ירושלים" לר"פ גרייבסקי חוב' ק"ז, 23. 36. לוח ארץ-ישראל תרע"א, "ירושלים לפני ארבעים שנה". גם אבי מורי ז"ל ר"א ריבלין היה מפליג הרבה בשבחו של רבו ר' בנימין הלוי ספיר ז"ל. 37. כתב כבר בשנת תרכ"ה ב"הלבנון" הפריזי בחתימת "בנימין זאב הלוי בנו ר"י ספיר" תרכ"ה עמ' 315, וכן תרכ"ו עמ' 5, 134, חתום בנימין זאב הלוי ספיר. מלבד זה חתם גם ז"ל ה (ואלף הלוי) "הלבנון" תרכ"ו, עמ' 35. עין "העתונות הירושלמית" לא. ר. מלאכי, "לוח ארץ-ישראל" ללונץ תר"א, 107—108. 38. אבן ספיר ח"א, קע"ד. 39. "שלשה עולמות" עמ' ס"ג. 40. נפטרה בירושלים תרע"ה, "בנות ירושלים" לר"פ גרייבסקי חוב' ו'. 41. "זכרון לחובבים הראשונים" חוב' ז', 4. 42. "קריה נאמנה", פין, 271 וכו'. 43. "תולדות חכמי ירושלים" ח"ג, 220. 44. מבוא ר"א ריבלין לספרו "הצדיק רבי יוסף זונדל סלנט", עמ' ה'. 45. שם ט'. 46. שם י"א. 47. "הלבנון" תרכ"ה גליון 22, עמ' 336 וכו'. 48. "קורות חצר ר' יהודה החסיד" (לוח ארץ-ישראל ללונץ תרס"ד) לרי"מ טוקצינסקי. 49. "זכרונות לבן ירושלים" לר"י יליון, עמ' 11 ולוח ארץ-ישראל ללונץ תרס"ג, עמ' 129. 50. "תולדות חכמי ירושלים" ח"ג, 267. 51. חצר "אורח חיים" ששם גר רבי ישעיהו ברדקי. תעודות היסטוריות לר"פ גרייבסקי חוב' א', עמ' 6 ו-12. א/51. ר"י גולדמן, "האסיף" תרמ"ה, עמ' 23. "זכרון לחובבים הראשונים" לר"פ גרייבסקי חוב' ב', 9. 52. "ירושלימה" לפרנקל (על פי תרגומו העברי של שטרן בשנויים), 161. 53. שם. 54. שם. 55. שם. בערך עשר לירות זהב. 56. שם. 57. שם. 58. שם. 162. וע' מאמרי "ביה"ס הראשון בירושלים" ספר היובל להסתדרות המורים בא"י, תרפ"ט. 59. אבן ספיר ח"א דף א'; עמ' א'. 60. "ירושלימה", עמ' 161. 61. שם, עמ' 162. 62. שם, 341. 63. שם. 64. עיין מאמרי "בית הספר הראשון בירושלים" הנ"ל. 65. "ירושלימה", עמ' 314. 66. ראה "המליץ" שנת תרמ"ה גל' 16 המביא בשם "הצבי" ושם מביא בשם "שערי ציון" לגשציני, שעריך רבי חיים פרס ז"ל לאמר: "מה נשגב ועז כח החפץ שבאדם. ר"י ספיר הזה הוא מהמחזיקים ברעיון עבודת האדמה, אך לבקשת ראשי הכוללים צמצם את חפצו ורצונו במלבוש חדש". ראה גם כל פרשת הענין הזה ב"המליץ" תרמ"ה גל' 26 במאמרו של ר"י ריבלין. 67. "הכרמל" שנה ו' גל' 33. 68. במאמרו, "נותן טעם", "הלבנון" תרכ"ז עמ' 55 ו-84. 69. שם, 56. גם במקום אחר ("הלבנון" תרכ"ח—תרכ"ט עמ' 21) הוא מתמרמר על זה שנאמר נגדו בהמצפה ל"השרון" 36. ולא חפצו להביא תשובתו. 70. אבן ספיר ח"א עמ' 13. 71. שם דף י"ז עמ' א'. 72. השהו גם אבן ספיר ח"א דף י"ט—כ'. 73. אבן ספיר ח"א עמ' ג'. 74. ראה מאמרי "בית הספר הראשון בירושלים". 75. עיין בענין זה זכרונות לבן ירושלים לר' יהושע יליון. ראה גם מאמרו של א. "ערי" (מאזנים) שנה ג' גליון כ"ט, בנוגע ליחס היהדות הספרדית המזרחית לספר "אהבת ציון", עד כדי כך שראו להם זכות לעולם הבא בהדפסת הספר הזה. גם סח לי ר"ב זילברשטיין ז"ל שבשעה שעסק במסחר הספרים, עם סוחר הספרים הירושלמי הידוע ר' שמעון הכהן ז"ל המכונה רבולניקר, היה ר' סלומון מאני

בן רבי אליהו מאני משלם כסף מלא דוקא בעד ספרי השכלה מסוג ספריו של מאפו. 76. בנוגע לנשואי התערובות הראשונים הזכירו: נשואי בת הגאון רבי ישעיהו ברדקי חתן רבי ישראל משקלוב עם רבי שאול ברבי שלמה יחזקאל יהודה, אבי משפחת יהודה הבבליית המיוחסת. נשואי רבי יהושע ילין עם שרה בת רבי שלמה הגז. נשואי ר"ב ברגמן בן הגאון ר"א ברגמן מגרמניה עם בת ר' עבדאללה בהגאון רבי משה חיים ראש רבני בבל. גם אחת בנות ר' יעקב ספיר נשואה למשפחת ברוך כנז' לעיל. וכן אחות ר"ד פרומקין ז"ל לרבי יוסף גבון. 77. בלוח א"י ללונץ תרע"א נאמר שר"י ספיר חבר שיר גדול לכבוד מונטיפיורי בשנת תר"ח. 78. ראה "שירי משה" שהוציא ר"פ גרייבסקי אוסף שירים שונים לר"מ סלומון ז"ל. 79. כן למשל חבר ר"י פינס גם את השיר ליובל בית הספר למל המתחיל "יובל היא שנת החמשים, חכמת נשים בנתה ביתה", ששרנו או אנוחנו תלמידי בית ספר למל בחגיגת היובל. 80. כן מסופר ב"כוכבי יצחק" חוב' כ"ח ווינץ תרס"ז עמ' 56. מר א. יערי סובר, שצריך היה להיות ב"כוכבי יצחק" במקום "ודפסתיו" בשנת תקצ"ט ירושלים "וכתבתיו", משום שלא היה בירושלים דפוס עד תר"א, ואפשר שהכונה "ודפסתיו" וכתבתיו בכתב יפה. בשנת תר"ט כתב עוד שיר ואז הדפיס גם את השיר הראשון ביחד עם עוד שני שירים כנזכר להלן. 81. ראה בענין זה גם רש"ח קוק "קריית ספר", שנה י"א, 104. 82. לבד מראש השורות יש גם בשורה הראשונה ר"ת "יעקב", כנהוג בשירי ספרד. 83. אולי באותה הזדמנות נעשה גם לבן חסות הממשלה הגרמנית. לפי מה שמסר לי נכדו מר גודל כתב לו פרידריך וילהלם בהגישו לו את ספרו "אבן ספיר" (ראה להלן), שהוא מתכבד שהוא בן חסותו. בזמן ההוא היו נכבדי ירושלים מחפשים להם חסות קונסול ארצות אירופה, מיוחד שלטון הארץ אשר משפטו היה קשה לנשוא, וביחוד משום חתת הקונסולים שנפלה על הערבים, ונוהרו מנגוע בבני חסות. בני החסות היו גידונים אצל הקונסול שלהם. ויד השלטונות לא יכלה לנגוע בהם. ככה היתה משפחת סלומון גרמנית. משפחת ברדקי אוסטריית וסלנט רוסית. משפחת ריבלין אנגלית. ראה בענין קבלת ר"י ריבלין הנתינות העותומנית ואתו כל הריבלינים במאמרי ב"הארץ" כ"ז אלול תרצ"ח. 84. המכתב מס' 20 נובמבר 1874. "מגנוי ירושלים" לר"פ גרייבסקי חוב' כ"ב, עמ' י"ט. 85. נדפס ב"לבנון" תרכ"ה-תרכ"ו עמ' 89. 86. ראה לעיל. 87. הוא חתם שם "אחד העם מקהל עדת פרושים שבירושלים עיר הקודש תובב"א יעקב הלוי ספיר באאמו"ר מהור"ר נתן ז"ל סגל". 88. שם עמ' ט"ז. 89. כלומר, מנדבת יד אנשים. 90. על יחסו לעבודה ולמלאכה, יחסם של רוב אותם האנשים שמונים אותם ב"אוכלי לחם החלוקה", ראה תאורו מתימן את ה"מארי" הנפח ודבריו שם על המלאכה וערכה (אבן ספיר חלק א' פרק ג'א). 91. כנף רננים עמ' 3. 92. מפורסם היה ביחוד הגאון הצדיק ר' צבי מיכל שפירא ז"ל שלא יצא מחוץ לחומה. ואולם לפי מה שמסר לי תלמידו הגאון הצדיק ר' יעקב משה חרלפ שליט"א לא יצא אלא שלא ימשכוהו לעסקנות צבורית שנפשו סלדה בהם. 93. ראה "שלשה עולמות" לרבי חיים המבורגר הי"ו עמ' ל"ח-ל"ט שפרסם שם צואת זקנו ר' משה ז"ל הנזכר. 94. "זכרון לחובבים הראשונים" חוב' י"ז-י"ח עמ' 33. 95. "הלבנון" שנה ג' תרכ"ו, גל' 1. 96. "זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ה', עין לעיל מה שהבאנו מהעתון "שערי ציון" בעת התפרסם ה"קול מהיכל", וגם על השתתפות בנו ר' זלמן נתן בחברה זו. 97. ראה הקדמת ר"א ריבלין ל"תולדות חכמי ירושלים" עמ' כ'. 98. אבן ספיר חלק א'. 99. עין מאמרו של ר"מ פינס "שלוחי מגבית" ב"ספר היובל" לר' שלמה קרלוב ז"ל. 100. מסורת יפה זו של שליחות חכמים רמי מעלה, ירדה משיאה בעיקר על ידי המריבות בין האשכנזים ובין הספרדים. מלבד זה רבו גם המוסדות לא-מוסדות בארץ, וכל הרוצה ליטול את השם נוטל, ויצאו גם שליחים בשם עצמם ששמו לשמצה את השד"רים גדולי התורה ושמו את שם ירושלים לקלסה. ואולם ענין זה של השד"ר (שלוחי דרבנן או "המשולח", לפי מה שכינהו האשכנזים או "השליח" לפי מה שכינהו הספרדים, דורש חקירה מיוחדת, כדי להעמיד הענין על אמיתותו. והרבה חומר יש בזה החל ב"היסטוריה" וכלה ב"אגדה" ואפילו ב"בדיחה". ויש צורך להבחין בענין זה בין תקופה לתקופה ובין משולח למשולח. 101. חיד"א היה הדור השלישי בירושלים

נולד 1727 (תפ"ז) יצא בשליחות ירושלים בשנת 1755 לתורכיה. בשנת 1770 בשליחות חברון ונפטר בליבורנו. בין חמשים הספרים שחבר ידועים ביחוד ספרי הביבליוגרפיה והמסעות שלו "שם הגדולים" ו"מעגל טוב". 102. אבן ספיר ח"א דף א' עמ' ב'. 103. שם ח"ב פרק ל"ו. 104. שם ח"ב עמ' 122, 123, 136, 139, 142—144. 105. שם ח"ב עמ' 140, הערה 167—170. 106. אגרת תימן הראשונה היא של הרמב"ם ששלח בזמנו אל יהודי תימן כשקם שם משיח שקר. אגרת תימן השנייה נדפסה בוילנה בשנת 1868 בשנת אמת ליעקב (שנת תרל"ט). 107. החתומים על המכתב הם החכם באשי בעת ההיא ר' אברהם אשכנזי ר' מאיר אורבך ראב"ד לאשכנזים אז, הידוע בשם הרב מקאליש ר' רפאל פאניזיל שהיה חכם באשי אחרי ר' אברהם אשכנזי, ר' שמואל סאלנט שהיה ראב"ד האשכנזים אחרי ר"מ אורבך. ר' יעקב שאול אלישר חכם באשי אחרי ר"ר פאניזיל. ר' משה נחמיה כהנוב הרב מחסלבין הידוע. ר' אהרן עזריאל, ר' אברהם איונשטין, ר' משה בנבנישתי ור' יעקב ליב לעזי — אב"ד ורבני הספרדים והאשכנזים בעת ההיא. 108. אבן ספיר ח"ב פרק 54. 109. "פשט" כלומר פירוש בתנ"ך או בתלמוד. אבן ספיר ח"א דף ב' עמ' ב'. 110. שם ח"ב עמ' 1. 111. שם ח"א דף ג' עמוד ב'. 112. למשל אבן ספיר חלק א' דף כ"ד, עמוד ב'. 113. אבן ספיר חלק א' בהערה, ראה שם גם דף מ"ג עמ' ב'. 114. השוה לעיל. 115. אבן ספיר ח"א, הקדמה, עמ' אחרון. 116. הכונה כאן אולי ליוקר הוצאת הדפוס, ואולי פשוט כונתו שהוא חס על הזמן להאריך במליצות. 117. אבן ספיר ח"א פרק נ"א. 118. שם ח"ב עמ' קע"ד וכו': ובמאמריו השונים בכתבי העת של הדור ההוא. 119. הקשר הראשון עם יהודים אלה היה לפי דברי ר"י ספיר (אבן ספיר ח"א פ"ו) זה: שני יהודים פלשים שבאו לירושלים ספרו בשובם לארצם לגשיאם על דבר יהודי ירושלים. הנשיא כתב לרב מצרים ובקשו לשלוח להם יהודים מורים ללמדם תורה ודת. ר' נתן אדלר מליגזון התעורר ושלח אליהם שני חכמים, וכתב בענין זה אל ר' משה חזן רב אלכסנדריה, כי הדרך לכוש עוברת בדרך מצרים. ואולם ר"מ חזן דחה את הדבר, באמרו כי יהודי כוש אינם אלא קראים. 120. המגיד שנה ט' גלי א' מיום י' טבת תרכ"ה. 121. "הלבנון" תרכ"ה—ו עמ' 87. 122. אבן ספיר ח"א דף ה' עמ' ב'. 123. שם ח"א פרק מ"א—מ"ב. בתקצ"א שלח ר' ישראל משקלוב בעל "פאת השולחן" מכתב, שעליו חתמו אחריו רבני האשכנזים פרושים וחסידים, מכתב מירושלים לעשרת השבטים, שבו נדרשו האחרונים "להתפלל עבור שבטינו, לשלוח "חכם" סמוך שיסמין זקנים בירושלים ליסוד סנהדרין ולשלוח כסף לתמיכת "הישוב" (ראה מאמרו של ר"א ריבלין) "אביר העולים וראש הבונים ר' ישראל משקלוב". "הצופה" ט"ו איר תרצ"ט. 124. שם ח"א פרק ט"ו. 125. שם ח"א, הקדמה. 126. שם. 127. שם. 128. דברי שניאור זקש בהסכמתו ל"אבן ספיר" ראש חלקא. 129. גם את החוקר היהודי אדוארד גלזר חשדו רבים מיהודי תימן במיסיונריות בבקרו אצלם. 130. אבן ספיר ח"א פרק מ"ג. 131. שם פרק נ"א. 132. יזכר כאן גם הערכתו של ר"י ספיר את "יחס האבות" אשר היהודים מגוימים בו. הערכה זו היא גם אופיינית לכל תכונתו: "זאת תורת היחש אשר עינה בכל הארץ. אלה בני שם ואלה בני חם" (אבן ספיר ח"א דף ע"ה עמ' א'). ובמקום אחר בדברו על אלה המבזים את אלה ביחוס בית אבות הוא אומר: "חק הוא לזרע יעקב המיוחסים, בטרם יבוא מלאך הברית להשיב לב אבות על בנים לקרב ולעשות שלום בעולם" (שם ח"א דף צ"א עמ' א'). 133. שם ח"א 134. שם ח"א פרק כ"ד בסוף. החנוך עניין כנראה את ר"י ספיר, שהיה בעצמו מלמד בראשית ימיו. גם לחנוך בקהירה הוא מקדיש מקום באבן ספיר ח"א דף י"ח עמ' ב' וכן שם דף ג"ד עמ' א—ב. ודף ג"ו עמ' א'. 135. שירים ישנם באבן ספיר ח"א דף ס"ו—ס"ח דף ק'. פרק ל"ז ודף קי"א ע"א. שירים מהודו — חלק ב', עמ' 32, 33, 76—77, 81—85. 136. אגב יזכר שר"י ספיר נותן ערך רב ל"טעמים" ו"הנגינות" כדי לבאר את הפסוקים. אבן ספיר ח"א דף ל"ט ע"ב. 137. אבן ספיר ח"א דף ג' ג"ד. 138. חשבון זה מתחיל בשנה הששית למלכות אלכסנדר מוקדון, ראה אבן ספיר ח"א דף כ"ה ע"א ודף כ"ו. 139. אבן ספיר ח"א דף ע"ו ע"ב. 140. מלבד השירים השונים שמצא הוא מדבר על כתיב"י של התנכ"ים "הכתר" שהוכרזו לעיל אבן ספיר ח"א דף ק"א ע"א. ספר

דקדוק שבא כהקדמה לתנ"ך, שהעתיקו. מלבד זה יש להזכיר עוד „טופס הגטין“ וספרי דקדוק ושפה, והספר „זבחי תודה“ (שם דף ק"א וכו') והוא חבור מיוחד על הלכות שחיטה וטרפות. 141. אבן ספיר ח"ב פרק ה' עמ' ט' וכו'. 142. שם. 143. שם עמוד קכ"ו. 144. שם עמוד ההקדשה ומעבר לדף. 145. שם ח"ב עמ' קמ"ח. 146. נדפס ב„הלבנון“ תרכ"ה עמ' 380 והוא ישוב על אחד התוספות במסכת יומא דף ד' ע"א. בראש המכתב כתוב: „צעיר הלוי יעקב ספיר יושב ירושלים“ ובסופו חתום „יעקב ספיר הלוי יושב ציון“. 147. עורך „המגיד“ היה אז גם מו"ל מקיצי נרדמים ר' אליעזר ליפמן זילברמן. 148. והוא חלק מאבן ספיר ח"ב עמ' קפ"ב וכו' שנדפס תחלה ב„הלבנון“ תרכ"ו עמוד 13. 149. Jüdische Zeitschrift שנת 1866 עמ' 280 ולא 270—263 כרשום ב Yewish Encykl. יזכר כאן שר"י ספיר במכתבו מפיון („הלבנון“ תרכ"ו עמוד 277 בהערה) מתלונן על חכמי אשכנז הכותבים בגרמנית ולא עברית, באופן שיהודי ארצות אחרות לא יוכלו לקרוא דבריהם. 150. „הלבנון“ תרכ"ו שם מכנה ר' יחיאל בריל את חותנו ר"י ספיר „הרב המופלג חכם ומליץ נעים כמהור"ר יעקב ספיר הלוי נ"י. מכתב ריגן נדפס גם ב„הכרמל“ שנה ו' גל' 35, אחרי שהתנפלו על ר"י ספיר מבקרים שונים כדי „להוכיח עד כמה ספרו „אבן ספיר“ מצא חן בעיני גדולי המבינים גם בין חכמי הנוצרים. לפי דברי מר אברהם גודל, נכדו של ר"י ספיר, בקשו ממנו מר"י ספיר רשות לתרגם ספרו לאנגלית וגרמנית, ולא הסכים, וטפל בעצמו בתרגומים ללשונות אלה. לפי דבריו בקש ריגן מר"י ספיר לנסוע שוב לתימן אתו יחד, אך לא קבל. 151. „הכרמל“ שנה ו' גל' 33. 152. ראה מה שכתבנו בענין זה לעיל. 153. „הלבנון“ תרכ"ח—תרכ"ט עמ' 21. 154. בהערה למאמר „מגדל דוד“ שם עמוד 9, 24, 39. 155. נראה שהכונה כאן לחלק ב' מ„אבן ספיר“ שהשתדל למצוא לו מו"ל אחר. 156. הכונה להטבת מצבו החמרי של ר"י ספיר שראה עצמו עשוק מ„המגיד“ ומקיצי נרדמים“ מוציאי החלק הראשון, כאשר נראה להלן. 157. הערות ל„אבן ספיר“, „הלבנון“ תרכ"ח—תרכ"ט עמ' 132, 164. 158. שם עמ' 162, 178. 159. כנראה, ראובן אשר ברודס, ראה שם עמ' 312, 335, 652. 160. שם עמ' 130, 146, 194, 210. 161. „הכרמל“ שנת תרכ"ח גל' 46. הענין הוא בדבר שתי הגהות שהביא בספרו „אבן ספיר“ ח"א דף ט' עמ' 2. ראה וכותו נגדו גם „הכרמל“ שנה ו' גל' 33. 162. „המגיד“ תרכ"ז גל' 4. 163. „הכרמל“ שנה ו'. 164. ירחמיאל קלאצקי ב„הכרמל“ תרכ"ח גל' 46. תשובת ר"י ספיר „הלבנון“ תרכ"ח—תרכ"ט עמ' 84. 165. שם. 166. „הלבנון“ תרכ"ז עמ' 55 והמשך עמ' 84. 167. הוא מזכיר ביחוד את „הצופה“ להמגיד שנה עשירית גל' 5—4. 168. „הלבנון“ תרכ"ז עמ' 84, ושם עמ' 258. כנגד זה הוא בעצמו מבקש סליחה מרוטנברג, הנזכר לעיל, על זלזול בו באותו מאמר עמ' 335. רוטנברג פרסם עוד מאמר על ר"י ספיר בשם „טעם זקנים יקח“ שם עמ' 530 ועמ' 552—567. גם את קלאצקי לא נקה. וזה האחרון מתמרמר במאמרו „התחיה והפדות לחי העולמים“ (תשובה להר"י"ס) על שר"י ספיר מזלזל בו ומהתל בבקרתו עליו שם עמ' 275—260. כנגד זה לועג ח"י גורלאנד להר"י"ס בצופה ל„המגיד“ גל' 4 שנת תרכ"ה—תרכ"ו. 169. „הלבנון“ תרכ"ז עמ' 235. 170. ראה מכתב גבאי בקור חולים ל„הלבנון“ תרכ"ה עמ' 309. 171. מכתב ר"י ספיר משם ל„הלבנון“ תרכ"ו עמ' 277. 172. מכתב ממינסק ב„הלבנון“ תמוז תרי"ז גל' מ"ב. גם במכתב זה הוא מזכיר שהוא נוסע לטובת „בקור חולים“, ראה על דבר בקורו זה גם מאמר מר' חיים הלוי ממינסק „הלבנון“ תרכ"ז עמ' 235 שהזכרנו לעיל. 173. מכתב מטבת תרכ"ח „הלבנון“ תרכ"ז—תרכ"ח עמ' 21. 174. „הלבנון“ תרכ"ז—תרכ"ח עמ' 191. 175. „זכרון לחובבים הראשונים“, חוב' ז' עמ' 3. 176. „חלקת מחוקק“ חוב' ז' דף מו ע"ב. גם ב„אוצר ישראל“ ערך „יעקב ספיר“, נזכר שהתחיל בהדפסת חלק ג' לספר אבן ספיר, אך נפטר לעולמו בטרם יצאו הגליונות הראשונים. 177. לפי מה שמסר לי נכדו מר אברהם גודל, היה חלק ג' ביד אביו מהור"ר אליהו גודל חתן ר"י ספיר, ומסרו לקריאה לידידו ר' שמעון יעקב רון ב„מאה שערים“. לימים נפטר ר' שמעון יעקב זה, ובהיותו נתין אמריקא חתם הקונסול על כל חפציו וצורם ושלחם לבנו יוסף חיים רון באמריקא. לפי דברי מר גודל היו בו שני העמודים האחרונים מר' בנימין זאב

ספיר-הגהות בנוגע לכתבים. החלק השלישי הנ"ל ותאורי מסע נוספים ובעיקר חקירותיו של ר"י ספיר. 178. ח"א דפוס סלומון תר"ג. ח"ב באותו דפוס תרמ"ה, שנת פטירתו של ר"י ספיר. מלבד כל זה ומה שהזכרנו לעיל («עדות ביהוסף», «גיא החזיון», «כנף רננים», ו«אגרת תימן השניה»). יזכר עוד מאמרו על מערכת קברי בי חזיר ב«הלבנון». הוא היה הראשון ששיער על נכון בדבר קברות אלה. 179. ראה «שלושה עולמות» ח"א עמ' 20. 180. «חלקת מחוקק» חוב' ז' דף מ"ו עמ' א'.

דְּרָכֵי הַסֵּפּוֹר בְּשָׁנֵי הַתְּלָמוּדִים

מאמר שני

מאת א. קרלין

יש הרבה ספורים אנונימיים, מתכונות אגדות עם שהעלם והסתיר יפה להם, שערפלויות קלה משוה להם תן קדומים. פרטי המציאות מגבילים את הרושם, מקטינים את מדת האסור ציאציה של המחשבה. דבר כללי, אנונימי, שאינו מוגבל בזמן ולא במקום ובאישיות קונה יציבות מיוחדת. שמות אנשים, גבורי הספור, שמות המקומות בתקופה מסוימת מיוחדים את הספור לדבר מציאותי, לאיזה פרט ריאלי, קובעים אותו בגבולות מסוימים. גם אצל המספרים בתקופות מודרניות גבורי הספורים הבולטים ביותר הם אנשים, שדמיון האמן יצרם, — שעוצבו בכח ההכללה, אף על פי שהטפוסים כשלעצמם האספקלריא שבה ראה הסופר מה שראה היו אנשים חיים. זו היא פשרה, הדרך הממוצעת שמצאה לה האמנות להשיג את שתי מטרותיה. מצד אחד, — תיאור החיים כמו שהם, ההוי כמו שהוא. בליטה של דברים מוחשיים, ומצד שני, — קביעת האופי הכללי, הסתייגות מן הפרטים והרחבת המסגרת המצומצמת של דברים שהיו. צורה אמנותית זו — פיקציה של ציור דמיון, שמות פנטסטיים ומחושבים מראש — לא היתה ידועה וגם לא רצויה למספרים התלמודיים. עיקר מטרתם היתה, לרוב בספורים הקצרים, להורות איזה מכסימה, מוסרית או השקפה הסתכלותית, איזה רעיון מבריק לבוש במחלצות פתגם חד וחרוף או אמרה מחוכמה. פרטיות הספור, שם וזמן ומקום, לא היו על הרוב מענינים. הנוסחא הרגילה בתלמוד: «מעשה באחד», «חד סב», «חד תלמיד», «מעשה בחסיד אחד». לדוגמא נביא שתי ציטטות:

א. מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים ומצאו חסיד אחד. אמר לו: ריקה! מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך? ליגלג עליו. לימים נצרך לחכור שדהו והיה מהלך באותו רה"ר ונכשל באותן אבנים. אמר, יפה אמר לי אותו חסיד: מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך (בבא קמא נ' ע"ב).

ב. מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שיינק חלב רותח שחרית, והביאו עז וקשרו לו בכרעי המטה והיה יונק ממנה חלב. למחר נכנסו חבריו לבקרו, כיון שראו העז אמרו: ליסטים מזוין (העז שאין יכולים לשומרה והולכת ורועה בשדות אחרים) בביתו של זה ואנו נכנסין לבקרו? ישבו ובדקו ולא מצאו בו עון אלא של אותה העז בלבד. ואף הוא